

الحمد لله
البرحمين

دانشگاه یزد

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

زبان و ادبیات فارسی

بررسی نثر موزون در آثار داستان نویسان معاصر

استاد راهنما:

دکتر یدالله جلالی

استاد مشاور:

دکتر مجید پویان

پژوهش و نگارش:

مهتری مساعد

اسفند 1389

تقدیم به پدر و مادرم

به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که

در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان من است، به پاس

قلبهای بزرگشان که فریادرس است، و سرگردانی و ترس

در پناهشان به شجاعت می‌گیراید. و به پاس محبت‌های بی-

دریغشان که هرگز فروکش نمی‌کند.

قدردانی

در اینجا بایسته است از استادان بزرگوار که در به انجام رساندن این پژوهش یاری رسانم بوده اند، سپاسگزاری نمایم.

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر یدالله جلالی پندری که راهنمایی این پایان نامه را برعهده داشتند، کمال تشکر را دارم.

از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر مجید پویان که سمت مشاوره این رساله را تقبل نمودند، بسیار سپاسگزارم.

چکیده

نثر موزون نوعی ساختار و ویژگی سبکی است که از دیرباز در ادب فارسی مورد توجه واقع شده است. در این سبک نویسنده با کاربرد عناصر موسیقایی همچون وزن عروضی، وزن هجایی، جناس، سجع، اشتقاق و انواع تکرار کلام خود را آهنگین می‌سازد.

نثر آهنگین در مسیر تحول و تطور خود به ادبیات معاصر نیز راه یافت و در آثار داستانی نویسندگان این دوره نمایان شد. در این پایان‌نامه به بررسی نثر موزون در آثار داستانی هوشنگ گلشیری، ابراهیم گلستان، تقی مدرسی و به‌آذین پرداخته شده است.

این نویسندگان جهت آهنگین ساختن کلام خود از تمامی عناصر موسیقایی، البته با بسامدهای گوناگون بهره گرفته‌اند. در این داستان‌ها عنصر وزن در مقایسه با دیگر عناصر کاربرد بیشتری داشته است و ابراهیم گلستان در داستان‌های خود این عنصر بیش از دیگران سود جسته است.

پس از وزن بیشترین آرایه‌ای که داستان‌نویسان جهت موسیقایی کردن کلام از آن استفاده نموده‌اند، آرایه تکرار کلمه است. هوشنگ گلشیری بیش از دیگران و تقریباً در تمامی داستان‌های آهنگین خود، با بسامد بالایی از این صنعت بهره گرفته است. پس از وی ابراهیم گلستان و به‌آذین تقریباً بطور برابر از این صنعت استفاده کرده‌اند.

تکرار واج، سجع و جناس پس از دو عنصر، با بسامد بالایی در آثار داستان‌نویسان قابل مشاهده است، اما آرایه‌های اشتقاق و تضمین بیت تأثیر بسزایی در ایجاد نثر آهنگین داستان‌ها ندارند.

در این پایان‌نامه همچنین به تأثیر عناصر موسیقایی برجسته‌های روایت داستان نیز پرداخته شده است و اینکه نویسندگان در زاویه‌های دید مختلف، در توصیف شخصیت، مکان و زمان و همچنین در گفتگوهای داستانی خود چگونه و تا چه اندازه از نثری موزون سود جسته‌اند.

با بررسی این آثار مشاهده می‌شود که نویسندگان در شیوه‌های روایت خود و همچنین در توصیفاتی که در داستان ارائه می‌دهند، با بسامد بسیار بالایی از عناصر موسیقی‌ساز همچون تکرار، وزن، سجع و ... سود جسته‌اند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مبادی تحقیق
1-1.....	1-1 تعریف موضوع
2-1.....	2-1 سابقه تحقیق
3-1.....	3-1 کلمات کلیدی
4.....	سوالات پژوهشی
4.....	روش تحقیق
	فصل دوم: سیر تطور نثر موزون در ادب فارسی
7.....	تأثیر نثر موزون فارسی بر کلام عرب
7.....	نثر آهنگین در ایران پیش از اسلام
8.....	اوستا و تأثیر نثر موزون بر ترجمه های آن
9.....	نثر مانویان
10.....	نثر مرسل
11.....	دیباچه کتاب الابنیه عن حقایق الادویه
11.....	دیباچه سیاست نامه خواجه نظام الملک طوسی
12.....	نثر مسجع
12.....	خواجه عبدالله انصاری
13.....	قلندر نامه
13.....	رساله دل و جان
14.....	تفسیر نسفی
17.....	قرآن مجید
17.....	کشف الاسرار وعده الابرار
19.....	نثر آهنگین در سبک فنی و مصنوع

19.....	کلیله و دمنه
20.....	سوانح
23.....	مقامه نویسی
26.....	مرزبان نامه
28.....	تاریخ جهانگشا
29.....	گلستان
33.....	پریشان
34.....	بهارستان
35.....	منشآت
36.....	التفصیل
37.....	نثر موزون در آثار داستانی معاصر
38.....	سیمین دانشور
39.....	بیژن نجدی
40.....	بهرام صادقی
41.....	شهریار مندنی پور
42.....	آثار غیر داستانی موزون
42.....	شاهرخ مسکوب
43.....	کارو
44.....	داریوش آشوری
فصل سوم: زندگی و آثار نویسندگان نثر موزون	
48.....	هوشنگ گلشیری
54.....	ابراهیم گلستان
62.....	محمود اعتمادزاده
68.....	تقی مدرسی

فصل چهارم : بررسی نثر موزون در آثار داستان نویسان

77.....	عناصر موسیقی آفرین
78.....	عنصر وزن
78.....	انواع وزن
79.....	ون کمی در پیش از اسلام
82.....	وزن هجایی
82.....	وزن هجایی در نثر به آذین
84.....	وزن هجایی در نثر ابراهیم گلستان
88.....	وزن عروضی
89.....	وزن عروضی در داستان های ابراهیم گلستان
101.....	وزن عروضی در آثار به آذین
106.....	هوشنگ گلشیری و بهره گیری از وزن عروضی
109.....	وزن عروضی در نثر تقی مدرسی
111.....	گزینش واژگانی جهت ایجاد موسیقی
113.....	تسجیع
116.....	بهره گیری از سجع در آثار ابراهیم گلستان
120.....	سجع در نثر تقی مدرسی
121.....	سجع در نثر داستانی به آذین
123.....	سجع در آثار هوشنگ گلشیری
124.....	تجنیس
128.....	جناس در آثار داستانی ابراهیم گلستان
134.....	جناس در آثار به آذین
135.....	جناس در آثار هوشنگ گلشیری
139.....	جناس در نثر موزون تقی مدرسی

140.....	اشتهاق
140.....	اشتهاق در نثر گلستان
141.....	اشتهاق در نثر مدرسی
141.....	اشتهاق در نثر گلشیری
142.....	تکرار
143.....	تکرار واک یا واج
143.....	تکرارصامت در نثر ابراهیم گلستان
145.....	هم حروفی در نثر تقی مدرسی
146.....	هم حروفی در نثر به آذین
147.....	هم حروفی در نثر گلشیری
148.....	هم صدایی
148.....	هم صدایی در نثر گلستان
149.....	هم صدایی در نثر به آذین
149.....	هم صدایی در نثر گلشیری و مدرسی
150.....	تکرار هجا
152.....	تکرار واژه
152.....	تکرار واژه در نثر گلستان
157.....	تکرار واژه در نثر مدرسی
158.....	تکرار واژه در نثر به آذین
159.....	تکرار واژه در نثر گلشیری
161.....	تکریر
162.....	تکریر در نثر گلشیری
163.....	اصوات
163.....	اصوات در نثر گلستان

164.....	اصوات در نثر به آذین
165.....	اصوات در نثر گلشیری
166.....	تکرار عبارت و جمله
166.....	تکرار کلمه و جمله در نثر گلستان
168.....	تکرار کلمه و جمله در نثر مدرسی
169.....	تکرار کلمه و جمله در نثر به آذین
170.....	تضمین بیت
170.....	تضمین بیت در نثر گلستان
172.....	تضمین بیت در نثر به آذین
175	تضمین بیت در نثر گلشیری
180.....	تضمین بیت در نثر مدرسی

فصل پنجم: بازتاب نثر موزون در جنبه های روایی آثار داستان نویسان

184.....	روایت
185.....	راوی دانای کل
186.....	راوی دانای کل در آثار گلستان
189.....	راوی دانای کل در نثر مدرسی
191.....	زاویه دید اول شخص
191.....	زاویه دید اول شخص در نثر گلستان
193.....	زاویه دید اول شخص در نثر به آذین
194.....	زاویه دید اول شخص در نثر گلشیری
195.....	زاویه دید اول شخص در نثر مدرسی
196.....	کانون سازی
197.....	کانون سازی در نثر گلستان
200.....	کانون سازی در نثر به آذین

202.....	کانون سازی درنثر گلشیری
203.....	کانون سازی در نثر مدرسی
205.....	توصیف
205.....	توصیف شخصیت
206.....	توصیف شخصیت در نثر گلستان
209.....	توصیف شخصیت در نثر به آذین
210.....	توصیف شخصیت در نثر گلشیری
211.....	توصیف شخصیت در نثر مدرسی
212.....	توصیف زمان و مکان
213.....	توصیف زمان و مکان درنثر گلستان
217.....	توصیف زمان و مکان درنثر به آذین
218.....	توصیف زمان و مکان درنثر گلشیری
219.....	توصیف زمان و مکان درنثر مدرسی
221.....	گفتگو
221.....	گفتگو در نثر گلستان
224.....	گفتگو در نثر به آذین
226.....	گفتگو در نثر گلشیری
226.....	گفتگو در نثر مدرسی
فصل ششم : نتیجه گیری	
235.....	منابع و مآخذ

پیشگفتار

ادبیات داستانی از دیرباز همواره مورد توجه منتقدان و محققان بوده است. این نوع ادبی از لحاظ محتوا و ویژگی‌های سبکی، بارها مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است.

ادبیات معاصر و همچنین بررسی سبک‌شناسانه آثار ادبی این دوره، از سال‌های تحصیل در دوره کارشناسی توجه مرا به خود جلب کرد و همواره علاقه‌مند بوده‌ام در این حیطه به تحقیق و پژوهش بپردازم. در همین راستا پایان‌نامه دوره کارشناسی خود را با عنوان « بررسی سبک‌شناسی شعر علی باباچاهی » نگاشتم.

در دوره کارشناسی ارشد نیز جهت انتخاب موضوع پایان‌نامه، ابتدا با راهنمایی‌های جناب آقای دکتر پویان تصمیم گرفتم به بررسی سبک‌شناسی آثار م.الف. به‌آذین و ابراهیم گلستان به صورت مقایسه‌ای بپردازم و در نهایت با مشورت‌ها و راهنمایی‌های جناب آقای دکتر جلالی پندری، بررسی نثر موزون را - که شاخه‌ای از سبک‌شناسی است - در آثار داستان‌نویسان معاصر (به‌آذین، ابراهیم گلستان، هوشنگ گلشیری، تقی مدرسی)، به عنوان موضوع پایان‌نامه خود برگزیدم.

نثر موزون نثری است که در آن نویسنده به منظور آهنگین ساختن کلام، از عناصر موزون-سازي چون وزن (اعم از وزن هجایی و عروضی)، سجع، جناس، تکرار و ... سود می‌جوید. در واقع نویسنده نثر موزون، سعی می‌کند در انتخاب واژگان و نحوه بیان دقت کند و از ویژگی‌های خاص زبانی استفاده کند.

در این پایان‌نامه به بررسی نثر موزون و عناصر آن در آثار داستانی نویسندگان مذکور پرداخته شده است. بعلت تازه و بکر بودن موضوع و اینکه هیچ پژوهش مستقلی در این زمینه صورت نگرفته بود، در نگارش این پایان‌نامه با مشکلاتی مواجه شدم. با وجود اینکه درباره آثار داستانی این نویسندگان، کتاب‌ها و مقالات بسیاری موجود است، ولی اغلب این نقدها عناصر محتوایی داستان همچون نحوه روایت، نقد جامعه‌شناخت و ... را بررسی نموده‌اند و در برخی منابع بصورت گذرا و مختصر، به موزون بودن کلام نویسندگان اشاره شده است و در برخی دیگر هیچ اشاره‌ای به این موضوع نشده است. بهمین سبب اینجانب بناچار تمامی منابع را مطالعه نمودم، اما

اغلب آن‌ها در جریان کار بدون استفاده کنار گذاشته شد، ولی با راهنمایی‌های ارزشمند استادان بزرگوار و بهره‌گیری از طزحی منسجم، این راه را بر من هموار نمود و پس از تلاش بی‌وقفه در چندین ماه توفیق یافتم این پژوهش را به پایان برسانم.

این پژوهش شامل سه فصل مجزا است. در فصل اول به مبادی تحقیق، کلمات کلیدی، سوالات پژوهشی و روش تحقیق می‌باشد. نگارنده در فصل دوم به بررسی سیر تطور نثر موزون در ادب فارسی در پیش از اسلام تا به امروز پرداخته و چگونگی تحولات و ویژگی‌های سبکی هر دوره را مشخص ساخته است.

در فصل سوم پایان‌نامه بطور مختصر شرح حالی از زندگی نویسندگان ذکر و همچنین به معرفی آثار آنان پرداخته شده است.

در فصل چهارم که بخش اعظم پایان‌نامه را نیز شامل می‌شود، عناصر موسیقی‌ساز همچون وزن، سجع، جناس، تکرار و ... و چگونگی بهره‌گیری نویسندگان از این عناصر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

فصل پنجم این پژوهش به بررسی تأثیر نثر موزون بر جنبه‌های روایت همچون زاویه‌های دید، توصیف مکان، زمان و شخصیت و ... اختصاص دارد. در فصل ششم نیز به یافته‌ها و نتایجی که در مسیر این پژوهش بدست آمده پرداخته شده است.

در پایان بر خود لازم می‌دانم که مراتب تقدیر و تشکر خالصانه خود را از تمامی بزرگانی که در مراحل گوناگون نگارش پایان‌نامه یاری رسانم بوده‌اند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر یدالله جلالی پندری که با راهنمایی‌های دقیق و ارزشمند خود مرا در تدوین این پایان‌نامه یاری نمودند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر مجید پویان که با بیان نظریات و دیدگاه‌های ارزشمند خود کمک رسان اینجانب بوده اند، سپاسگزاری می‌نمایم. همچنین از استاد ارجمند جناب آقای دکتر سید محمود الهامبخش که در نگارش بخش‌هایی از پایان‌نامه، از راهنمایی‌های ایشان بهره‌مند بوده‌ام، بسیار متشکرم.

همچنین جای آن دارد که از استادان دوره کارشناسی ام درگروه زبان وادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز و تمامی استادان دوره کارشناسی ارشدم در دانشگاه یزد، سپاسگزاری نمایم.

از کارشناسان محترم گروه زبان و ادبیات خانم ها حمیده مطهری نیا و ستاره صابر قدردانی می نمایم.

همچنین از رحیمه جعفری، لیلا نصراللهی ، فاطمه جنتی راد و طاهره مهربانی که همکلاسی، هم اتاقی و صمیمی ترین دوستانم بوده و در نگارش این پایان نامه همواره مساعدت های خود را از من دریغ نساخته اند، متشکرم.

فصل اول:

مبادی تحقیق

1-1 تعریف موضوع

نثر موزون از آمیختگی نثر با برخی از عناصر زبان شعراز قبیل وزن، تکرار واج ها و برخی قرینه سازی های دیگر به وجود می آید و از زمان های گذشته مورد توجه نثر نویسندگان بوده است. اما در دوره مشروطیت با گرایش که به نثر ساده به وجود آمد بتدریج از کاربرد این نوع نثر کاسته شد. در میان داستان نویسندگان دوره اول نیز به سبب التزامی که به سادگی زبان داستان های خود داشته اند، نثر موزون تا حدودی به فراموشی سپرده شد. اما در دوره بعد، تعدادی از داستان نویسندگان از قبیل به آذین (1293-1385)، ابراهیم گلستان (1301)، تقی مدرس (1311-1376) و هوشنگ گلشیری (1316-1379) که درساختار داستان های خود به فرم توجه بیشتری داشتند، بار دیگر به نثر موزون روی آوردند. در این پژوهش سعی شده است تا ویژگی های نثر موزون این داستان نویسندگان و ارتباط آن با زبان روایت بررسی شود.

هدف از این تحقیق بررسی چگونگی استفاده داستان نویسندگان معاصر از نثر موزون است تا مشخص گردد که هر یک از نویسندگان مورد بحث به چه عناصری از نثر موزون روی آورده اند. همچنین شناخت ویژگی های نثر موزون در آثار داستانی این نویسندگان هدف دیگر این پژوهش را تشکیل می دهد و نهایتاً بررسی میزان هماهنگی و ارتباط نثر موزون با جریان روایت حوادث داستان هدف پایانی این پژوهش است.

پژوهشگران ادبیات داستانی می توانند از یافته های این پژوهش استفاده نمایند. دانشجویان رشته ادبیات داستانی نیز از دیگر مخاطبان این تحقیق هستند و کسانی که در زمینه نثر فارسی معاصر و بخصوص نقد داستان فعالیت می کنند می توانند از نتایج این تحقیق بهره مند شوند.

2-1 سابقه تحقیق

درباره نثر موزون و کاربرد آن در داستان، اشاراتی در برخی از کتاب‌ها و مقالات دیده می‌شود. رضا براهنی در کتاب قصه نویسی (1345) در اشاره به نثر داستان‌های ابراهیم گلستان توجه این نویسنده را به نثر موزون یادآور شده است. حسن میرعابدینی در کتاب صدسال داستان نویسی در ایران (1366) ضمن بررسی ویژگی‌های نثر داستان‌های به آذین، گلستان و گلشیری به کاربردهای ویژه نثر از جمله نثر موزون در آثار آن‌ها اشاره کرده است. نادر ابراهیمی نیز در کتاب ساختار و مبانی ادبیات داستانی (1378) مقوله نثر موزون را معرفی کرده است. قهرمان شیری نیز در مقاله «بازتاب عصر عتیق و نثر توراتی در آثار تقی مدرسی» (1386) به ویژگی‌های نثر موزون در آثار این نویسنده پرداخته است. اما بررسی نثر موزون در آثار به آذین، ابراهیم گلستان، تقی مدرسی و هوشنگ گلشیری که هدف این پژوهش است تاکنون در قالب پژوهشی مستقل عرضه نشده است.

3-1 کلمات کلیدی (فارسی و انگلیسی)

نثر موزون، ابراهیم گلستان، به آذین، تقی مدرسی، هوشنگ گلشیری، داستان نویسی معاصر.

Rhythmic Prose , Ebrahim Golestan, Beh Azin, Taqi Modarresi,

Hushang Golshiri, Contemporary novelist.

4-1 سوالات پژوهشی

- 1- حضور نثر موزون در آثارداستان نویسان معاصر چگونه است؟
- 2- نثر موزون در آثار داستانی داستان نویسان معاصر چه ویژگی هایی دارد؟
- 3- ارتباط نثر موزون با روایت حوادث داستان چگونه است؟

5-1 روش تحقیق

این پایان نامه از نوع بنیادی است که به شیوه تحلیلی توصیفی و با روش کتابخانه ای انجام شده است. به این صورت که با مطالعه منابع مورد نظر، شواهد لازم درباره نثر موزون استخراج شده است و سپس با مطالعه آثار داستانی داستان نویسان مورد بحث، عناصر نثر موزون در آثار آن ها استخراج گردیده و نهایتاً با تحلیل یافته‌ها، نگارش فصل‌ها انجام شده است.

فصل دوم:

سیر تطور نثر موزون در ادب فارسی

پیش درآمد

نرموزون و آهنگین، نوعی ویژگی ساختاری درنثر فارسی است. نویسنده با به کارگیری عناصر موزون‌ساز هم‌چون وزن عروضی، وزن هجایی، جناس، واج‌آرایی، سجع، اشتقاق و تکرار کلمات، زبان نثر را از حالت ساده و گفتاری بیرون می‌آورد و به سمت آهنگین بودن پیش می‌برد. از دیرباز تا کنون در ادب فارسی بعضی از نویسندگان کلام خود را به صورت آهنگین و با حالت موسیقایی بیان کرده‌اند. در واقع شیوه‌ای «بین فن نظم و نثر در عصر بروز و ظهور تمدن-های قدیم پدید آمد که از طرفی از انتظام هجاها خالی و در خور تطبیق با موسیقی، مانند شعر نبود و از طرف دیگر به سبب الفاظ شیوا و مکرر و تأکیدات و تشبیهات و بیان حالات نفسانی و عواطف از نثر ساده بالاتر بود، و شاید این نوع نثر بر اثر سیاست ملکی و دعوات دینی و مناظرات و خطاب‌ها و سایر اغراض اجتماعی بوجود آمده باشد.»¹

نثر ادبی در مسیر تطور و تکامل خود، به تدریج به نظم نزدیک می‌شود. البته ابتدا گرایش به زبان شعر، به صورت غیر محسوس بود، ولی در درجات کمال، تا آن حد پیش می‌رود که نویسندگان و منتقدان بزرگ، تقسیمات و تقارن را که تعبیری از مفهوم وزن است، از شرایط نثر نیز شمرده‌اند. وزن یکی از عوامل برجسته آهنگین ساختن کلام است. «به این ترتیب که نثر بی‌آن-که به قرائن و قطعات متوازن و مساوی، به اسلوب نظم تقسیم شود و در برابر هم قرار گیرد؛ در پی آن است که در عین ارسال و اطلاق معنی و تسلسل و توالی جمل، تعادل وزن را نیز با مراعات نوعی تناسب نسبی که یکی از ارکان وزن به شمار می‌آید در قطعات کلام نمودار سازد.»² برخی ورود این نثر مزین و موزون را به نثر فارسی، از جانب زبان و نثر عربی، و آغازگر آن را «عبدالحمید کاتب» می‌دانند.

¹ - محمد تقی بهار، سبک شناسی نثر، چ نهم، تهران: انتشارات بدیبه، 1376، ج 2، ص 140.

² - حسین خطیبی، فن نثر در ادب پارسی، چ دوم، تهران: انتشارات زوار، 1375، ص 44.